

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Ст. 1 Конституції України визначає, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою. Водночас слід зазначити, що стійкість демократії в тій чи іншій країні великою мірою залежить від таких чинників, як правова та соціальна захищеність громадянина, забезпечення яких можливе лише в соціально-правовій державі. Крім того наведені фактори належать до найголовніших передумов, які підвищують або понижують рівень легітимності державної влади.

Правова держава – це держава, в якій визначається пріоритет прав людини, а у своїй діяльності вона закріплює, гарантує і забезпечує права людини і громадянина, народу, людства. Термін «правова держава» був введений в науковий обіг німецьким вченим Р. Модем у 19 ст., хоча окремі ідеї правової держави висловлювалися ще античними мислителями Платоном та Арістотелем. Проте концептуального вигляду ідея правової держави набула у XVIII – XIX ст. Помітний внесок у це зробили Т. Тоббс., Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш. Мотеск'є, І. Кант, Г. Гегель, Р. Моль. Ідея правової держави була підтримана українськими і російськими правознавцями В. Гессяном, С. Дністрянським, Б. Кістяківським, О. Малицьким, М. Палієнко, а з другої половини 80-х років XX століття визначний науковий внесок у вирішення правових проблем державотворення внесли В. Бабкін, В. Кампо, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Корнієнко, С. Лисенков, П. Мартиненко, В. Котюк, В. Мелашенко, О. Михайленко, Є. Назаренко, В. Нор, І. Опришко, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Сіренко, О. Тихомиров, Є. Тихонов, І. Усенко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.. До основних ознак правової держави сучасна правова наука відносить: конституційне закріплення основних прав і свобод людини і громадянина; пріоритет прав людини щодо діяльності держави; панування права в усіх сферах суспільного життя; постійне утвердження суверенітету народу як єдиного джерела державної влади; непорушність прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина; взаємна відповідальність особи і держави; ефективна діяльність правоохоронних органів; незалежність і високий авторитет судової влади; високий рівень правосвідомості та правової культури громадян тощо.

Історично становлення правової держави відзначають вже наприкінці XIX ст. в законодавчих актах Німеччини, Великобританії, Франції, США. У країнах західної демократії правовий аспект державності уособлював результат прогресивного розвитку суспільства, врівноваження його відносин з державою і зменшення її тиску на суспільство як умова і гарантія забезпечення так званого першого покоління прав людини: громадянських і політичних (права на індивідуальну свободу, життя, особисту безпеку, власність, свободу совісті, участі у державних справах, рівність перед законом, на невтручання в особисте життя тощо). Крім того, трансформаційні процеси західних суспільств (які прискорювались революціями та іншими соціальними зрушеннями), постійні вимоги щодо вдосконалення держави стимулювали розвиток визначальних засад державності, верховенство правового закону, побудову та функціонування влади на основі принципу розподілу влад тощо.

Проте слід зазначити, що характеризуючи сучасні демократичні держави ми маємо визнати, що більшість із них мають не тільки правовий, а й соціально орієнтований характер. Юридичне закріплення соціально орієнтованої державності вперше знайшло своє втілення у Конституції ФРН 1949р. Основний закон розкривав зміст соціальної держави як гарантування гідного прожиткового мінімуму, соціальної рівності, соціального забезпечення загального добробуту, державної допомоги тим, хто не в змозі самотійно себе забезпечити. Поняття про суто соціальні функції держави постали пізніше за умов сформованої в західних суспільствах державності правового характеру. Поступово соціально-правова спрямованість стала головним змістом діяльності багатьох держав світу. Розвиток інституту власності, ринкових економічних відносин і вільної конкуренції, диференціація суспільства на різнорівневі верстви залежно від матеріальних благ і доходів людей, а також ріст безробіття зумовили необхідність створення нових механізмів соціальної регуляції і, в першу чергу, вдосконалення відносин суспільства і держави з метою забезпечення другого покоління прав людини, що виникли, соціальних, економічних і культурних. Суспільство починає вимагати від держави здійснення соціально орієнтованої політики, гарантування і забезпечення соціальних, економічних і культурних прав, певного вирівнювання соціальної нерівності, створення для всіх рівних стартових умов. Вирішення цих проблем і є завданням соціально-правової держави. Сучасна соціально-правова держава покликана проводити активну соціальну політику, спрямовану не лише на

забезпечення прав і свобод людини, а й на досягнення високих соціальних стандартів для усіх верств населення. У соціально-правовій державі політичні та громадянські права суттєво доповнюються соціально-економічними. З метою їх забезпечення держава активно втручається в економіку і соціальні відносини, у формі податків і різних соціальних виплат перерозподіляє через бюджет значну частину національного доходу на користь менш забезпечених верств населення тощо. Таким чином, до правових характеристик соціально-правової держави додаються риси соціального характеру, зокрема: високий економічний потенціал держави; соціально орієнтовна економічна політика; наявність надійної системи соціальної безпеки (реальні можливості заробляти собі на життя працюю, яку громадянин обирає або на яку вільно погоджується); можливість громадян розраховувати на мінімум соціальних благ, гарантування державою мінімального (достатнього) життєвого рівня; наявність і матеріальне забезпечення соціальних програм з надання допомоги незахищеним верствам населення і громадянам, що цього потребують; наявність ефективного соціального законодавства.

Доцільно зазначити, що критерієм класифікації сучасних держав ряд вчених (Н. Фернес, Т. Тіллон) вважають мету, якої ті досягають, запроваджуючи певні заходи соціальної політики. Так, США, за оцінкою дослідників, це позитивна держава, масштаб соціальних допомог в якій обмежується метою уникнення гострих соціальних конфліктів і досягнення суспільної стабільності. Для збереження демократії її соціальна політика важлива. Але на перерозподіл національного доходу (на користь бідніших верств) і на соціальну структуру суспільства вона впливає мало. Другим типом є держава соціальної захищеності, яка насправді досягає мети забезпечення прожиткового мінімуму для кожного члена суспільства, ліквідація бідності та знедоленості шляхом соціального страхування. Це облагороджений, гуманізований варіант ліберальної держави. Оскільки інструментом гуманізації є широкі соціальні програми, то таку державу можна називати також соціальною. Третій тип, до якого, на думку авторів, має належати поняття держави загального добробуту, проводить соціальну політику, спрямовану на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства через регулювання доходів, залучення непривілейованих класів (передусім робітників) до контролю над елітою і до прийняття державних рішень. Це роблять, насамперед, Скандинавські країни, де соціальні витрати складають 32% ВВП, за межею бідності перебуває лише 0,1%, рівень безробіття відповідає межах природного (4%), а рівень оподаткування становить близько 50 % ВВП.

Український вибір основ соціальної правової держави залежить від економічних, політико-правових факторів, від стану суспільної свідомості населення. Модель соціальної держави в Україні, її соціальної політики формується в складних соціально-економічних та політичних умовах, що зумовлює цілий ряд особливостей, зокрема: надмірну залежність від рівня економічного розвитку країни; відсутність можливостей широкого вибору громадянами форми соціального захисту (видів страхування, допомоги, обслуговування); зведення соціальної політики до її соціальної функції; певну концептуальну невизначеність, що породжує суперечності між принципами, покладеними в основу правових актів, з одного боку, та механізмами їх реалізації і фінансування – з іншого тощо. Як наслідок – негативні тенденції в соціальній сфері: низькі показники тривалості та рівня життя населення, індексу людського розвитку тощо. Складність і суперечливість процесу формування в Україні соціально- правової держави в практичній площині, на думку багатьох вітчизняних науковців полягає також у тому, що за умов слабких демократичних традицій перехідного суспільства, недосконалості національного законодавства, недостатнього рівня політичної, правової й економічної культури населення постає завдання одночасного створення засад громадянського суспільства, правового і соціального аспектів державності. Найскладнішим питанням тут є визначення збалансованих відносин держави і суспільства, меж втручання держави в економічну і соціальну сфери, співвідношення регулюючої ролі держави (соціальної функції) і стихії ринку (економічної свободи). Головна проблема українського державотворчого процесу в цьому плані – це створення ефективної нормативної бази, демократичної правової системи, тобто створення основ правової державності, на підставі яких змогли б формуватись інститути громадського суспільства і соціальний аспект його діяльності.